

اسرائیل و کشورهای پیرامونی؛ نفوذ امنیتی با پوشش اقتصادی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۳/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۶/۱۰

وحیده احمدی*

چکیده

نویسنده این مقاله با بررسی روابط اقتصادی اسرائیل با همسایگان و کشورها و بازیگران پیرامونی، استدلال می‌کند که این رژیم در پوشش روابط اقتصادی به دنبال عادی‌سازی روابط سیاسی و گسترش روابط امنیتی با این کشورهاست. بر اساس یافته‌های این پژوهش، روابط و مناسبات اقتصادی اسرائیل در منطقه از سه الگو پیروی می‌کند: روابط اقتصادی پایدار با هدف کنترل و ممانعت از بروز و گسترش تنش، روابط اقتصادی کم‌بازده با هدف حضور در مناطق استراتژیک و نفوذ دیپلماتیک به منظور عادی‌سازی و گسترش روابط امنیتی. در راستای تبیین این الگوها، روابط اقتصادی اسرائیل با همسایگان مرزی خود یعنی اردن و مصر، منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، ترکیه، کردستان عراق و کشورهای عربی مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: اسرائیل، کشورهای پیرامونی، روابط اقتصادی، نفوذ دیپلماتیک، روابط امنیتی.

ahmadi.9.1363@gmail.com

* عضو هیئت علمی پژوهشکده مطالعات راهبردی

فصلنامه مطالعات راهبردی ● سال بیستم ● شماره دوم ● تابستان ۱۳۹۶ ● شماره مسلسل ۷۶

مقدمه

یکی از مهم‌ترین موانع و مسائل پیش روی رژیم صهیونیستی از آغاز پیدایش تا کنون، شناسایی و پذیرش این رژیم از سوی بازیگران سیاسی به‌ویژه در فضای منطقه‌ای و پیرامونی خود بوده است. از دیدگاه کشورهای منطقه، بنیادگذاری اسرائیل در بستر برهمکنش و جنگ با فلسطینی‌ها به‌عنوان ملتی مسلمان و دست‌اندازی به اماکن مقدس اسلامی، روندی خارج از قواعد هنجارمند، قانونی و عرفی را طی کرده است؛ به‌گونه‌ای که آن‌ها نفی و انکار موجودیت این رژیم را به شیوه‌های مختلفی همچون جنگ و تقابل نظامی، سیاسی و دیپلماتیک دنبال کرده‌اند. با این حال، تلاش برای سازش با همسایگان به‌عنوان یکی از خطوط اصلی سیاست خارجی اسرائیل همواره مورد تأکید این رژیم بوده است. از این رو، برقراری روابط با بازیگران منطقه‌ای یکی از اهداف اصلی این رژیم در دهه‌های گذشته تا کنون بوده و در مواردی همچون توافق با مصر و اردن و عادی‌سازی روابط با کشورهای ترکیه نمود یافته است.

جمهوری اسلامی ایران که مهم‌ترین چهره سیاسی کنونی مقابله با اسرائیل به‌شمار می‌رود، همواره تلاش کرده است تقابل سیاسی و دیپلماتیک و اجتناب از شناسایی این رژیم و یا دست‌کم سطح پایین روابط با آن را در میان کشورهای مسلمان منطقه حفظ کرده و انزوای منطقه‌ای آن را تداوم بخشد. افکار عمومی ضد اسرائیلی بین کشورهای اسلامی و ملت‌های مسلمان و غلبه فضای حمایت‌گرانه از فلسطینی‌ها و حقوق آن‌ها، موجب شد تا اسرائیل به‌رغم تلاش برای نزدیکی با کشورهای پیرامونی خود، در پیله تنگی از سردی و تیرگی روابط محصور بماند. با این حال، به نظر می‌رسد در سال‌های گذشته در این روند تغییرات قابل توجهی رخ داده است؛ تغییراتی که نشان از موفقیت‌های قابل توجه در سیاست خارجی اسرائیل در عرصه روابط منطقه‌ای دارد و چشم‌انداز این روند و نیز تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران یا مغفول مانده و یا به مصادیقی همچون رابطه تل‌آویو و ریاض تقلیل یافته است.

این در حالی است که روابط عربستان و اسرائیل که اخیراً مورد تأکید تحلیل‌گران و کارشناسان قرار گرفته است تنها گوشه‌ای از روند جدیدی از گشایش روابط اسرائیل با کشورهای منطقه است. اسرائیل در مسیری خارج از رویدادها و ائتلاف‌های بعضاً زودگذر

سیاسی، با به خارج از مرزهای خود نهاده و در حال پیشروی است. این پژوهش با تأکید بر این مسیر جدید، این پنداشت را بررسی می‌کند که نیازهای اقتصادی کشورهای پیرامونی جمهوری اسلامی ایران و در مقابل امکانات و ظرفیت‌های اسرائیل موجب شده است که این رژیم در پوشش روابط اقتصادی، عادی‌سازی روابط سیاسی و نیز گسترش روابط امنیتی با کشورهای مذکور را دنبال نماید. با توجه به ضعف ساختارهای اقتصادی در کشورهای منطقه، بدیهی است که روابط تجاری با اسرائیل برای آن‌ها سودآور است. با این حال، اسرائیل در نظر دارد روابط اقتصادی را به وابستگی اقتصادی تبدیل کرده و در پوشش آن، روابط سیاسی و امنیتی با این کشورها را گسترش دهد.

قراردادهای اقتصادی بلندمدت، تسهیل روابط تجاری با آمریکا از طریق گسترش روابط اقتصادی با اسرائیل، ارائه ظرفیت‌های تکنولوژیکی و فناورانه منطبق با نیازهای هر کشور و فعال نمودن شرکت‌های وابسته به خود در کشورهایی که روابط سیاسی با اسرائیل ندارند، از جمله اقداماتی است که رژیم صهیونیستی برای پیشبرد سیاست نفوذ اقتصادی خود در مناطق پیرامونی جمهوری اسلامی ایران به کار گرفته است.

الف. اردن و مصر؛ همسایگان مرزی وابسته به اقتصاد اسرائیل

پیمان کمپ دیوید در سال ۱۹۷۹ و توافق اردن با اسرائیل در سال ۱۹۹۴ فضایی جدید و بی‌سابقه را در روابط سیاسی مصر و اردن به‌عنوان همسایگان مرزی سرزمین‌های اشغالی با اسرائیل به وجود آورد. با این حال، آنچه در حال حاضر بیش از روابط سیاسی، مناسبات این دو کشور با اسرائیل را پیش می‌برد، روابط اقتصادی و به تبع آن روابط امنیتی است. این روند چنان قوی و نهادینه شده است که مصر دوره محمد مرسی نیز نتوانست از آن چشم‌پوشد و دستاورهای این رابطه را بر پیامدهای نبود آن اولویت داد.

روابط اقتصادی اسرائیل و مصر: هرچند رویدادهای سال ۲۰۱۱ در مصر در روند گسترش روابط پایدار مصر و اسرائیل موانعی به وجود آورد، اما پس از روی کار آمدن عبدالفتاح السیسی که با مشکلات اقتصادی بسیاری درگیر بود، برنامه‌ریزی برای پیشبرد سه طرح اقتصادی در دستور کار قرار گرفت که در هر سه آن‌ها اسرائیل نقش کلیدی را بازی می‌کند. این سه طرح

عبارتند از تقویت هرچه بیشتر مناطق آزاد تجاری معروف به مناطق صنعتی استاندارد^۱، بخش گردش‌گری و بخش انرژی.

مناطق صنعتی استاندارد یا واجد اهمیت برای مصر، ارزش حیاتی برای اقتصاد این کشور دارد. قاهره که مشتاق افزایش صادرات مناطق صنعتی استاندارد خود به بازارهای آمریکا است به همکاری اقتصادی اسرائیل در این زمینه نیاز مبرم دارد. مناطق صنعتی استاندارد که در نواحی همچون قاهره بزرگ، اسکندریه، کانال سوئز، دلتای مرکزی و... قرار گرفته است، بیش از ۷۰۰ شرکت و ۲۸۰ هزار کارگر را در خود جای داده و در حدود ۴۵ درصد از صادرات این مراکز به آمریکا می‌رود. توافق‌نامه مناطق صنعتی استاندارد بین مصر با اسرائیل و آمریکا در کنار توافق‌نامه‌های تجارت آزاد با اتحادیه اروپا، کومسا^۲، مرکوسور^۳ و اتحادیه عرب امکان دسترسی بدون گمرک و سهمیه تولیدکنندگان داخلی به بازار آمریکا را فراهم می‌کند؛ با این شرط که ۳۵ درصد کالا در منطقه صنعتی استاندارد تولید شود و حداقل ۱۰/۵ درصد آن از تولیدات اسرائیلی باشد.

بنا بر توافق‌نامه تجارت آزاد بین آمریکا و اسرائیل در سال ۲۰۰۴ -توافقی که برای صنایع نساجی مصر حیاتی بود- اسرائیل می‌تواند محدودیت‌هایی در سهمیه خود ایجاد کرده و به‌جای آن توافق‌نامه‌های ترجیحی دیگری با سایر کشورها امضا کند. بر این اساس، مصر تلاش دارد بر مبنای این توافق‌نامه، واردات اسرائیل به مناطق استاندارد را کاهش دهد. دو دور مذاکرات تا کنون برای این هدف انجام شده است. نخست اسرائیل در سال ۲۰۰۸ موافقت کرد که واردات خود را از ۱۱/۷ درصد به ۱۰/۵ درصد کاهش دهد. در دور دوم که دو هفته قبل از به قدرت رسیدن اخوان‌المسلمین در مصر بود، اسرائیل به صراحت در مورد کاهش واردات خود موافقت کرد؛ هرچند در عمل انجام نشد. این مسئله تا دسامبر ۲۰۱۵ که اسرائیل گزارش داد مصر دو درصد دیگر از سهمیه مناطق صنعتی استاندارد را به دست آورده است، پیشرفتی نداشت (Hassanein, 2016.11.02).

-
1. Qualifying Industrial Zones (QIZs)
  2. The Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA)
  3. MERCOSUR

علاوه بر مناطق استاندارد تجاری، حوزه انرژی یکی دیگر از مهم‌ترین بسترهای همکاری اسرائیل و مصر است. با این حال، آنچه در این میان حائز اهمیت است جابه‌جایی مصر از صادرکننده گاز به واردکننده خالص است که تأثیر بسیاری بر روابط قاهره و تل‌آویو خواهد داشت. گفته می‌شود این وضعیت حتی با وجود شروع بهره‌برداری از میدان گازی فراساحل «ظهر» به‌عنوان بزرگترین ذخیره گازی کشف‌شده در مصر و دریای مدیترانه، نیز ادامه خواهد یافت. این در حالی است که اکتشاف بزرگ گازی اسرائیل موجب شده است این رژیم پس از آنکه سال‌ها بزرگ‌ترین واردکننده گاز مصر به‌شمار می‌رفت، هم‌اکنون بزرگ‌ترین تأمین‌کننده بالقوه گاز قاهره تبدیل شود. هرچند به نظر می‌رسد خرید گاز از اسرائیل به همان اندازه که فروش گاز به اسرائیل حواشی سیاسی ایجاد می‌کرد، همچنان در مصر حساسیت‌زا باشد. رسانه‌های مصری و روشنفکران با واردات گاز از اسرائیل مخالف هستند، اما برخی نشانه‌ها از تلاش مقامات مصری برای پیگیری پنهانی این هدف حکایت دارد (Hassanein, 2016.11.02).

علاوه بر مناطق تجاری استاندارد و انرژی، گردش‌گری و مباحث آبی نیز از مسائل مهمی است که بستر روابط امنیتی و سیاسی مصر و اسرائیل را بیش از پیش تثبیت کرده است. گرانی سفر به بندر ایلات در مقایسه با سفر به شهر ساحلی شرم‌الشیخ مصر در دماغه شبه‌جزیره سینا به‌رغم هشدارهای امنیتی که داده می‌شود، موجب افزایش تعداد گردش‌گران اسرائیلی در این منطقه شده است و حتی درگیری‌های ارتش مصر با گروه‌های مسلح و شایعه فعالیت داعش در این ناحیه نیز نتوانسته از آمار گردش‌گران بکاهد. ضمن اینکه در می ۲۰۱۶ هیئت نمایندگی صنعت گردش‌گری مصر که به بیت‌المقدس سفر کرده بود، موافقت کرد مجوز مسیحیان قبطی را که در صدد زیارت اماکن مقدس در سرزمین‌های اشغالی هستند را افزایش دهد. در مقابل، اسرائیل نیز وعده داد که جریان گردش‌گری به مصر را افزایش خواهد داد (Timesofisrael, 2016.05.22).

آب یکی دیگر از بسترهای همکاری مصر و اسرائیل در حوزه غیرسیاسی است؛ به‌گونه‌ای که این رژیم در سال‌های آتی با توجه به کمبود آب مصر، از آن به‌عنوان اهرم فشاری در راستای خواست‌ها و اهداف خود استفاده خواهد کرد. مسئله آب برای مصر به

حدی حائز اهمیت است که دیدار نتانیاهاو از کشورهای حوزه رود نیل و ترس مصر از نفوذ اسرائیل در کشورهای این منطقه، که با یکدیگر تنش آبی دارند، را یکی از انگیزه‌ها و اهداف سفر کم‌نظیر سامح الشکری وزیر امور خارجه مصر به بیت‌المقدس در سال ۲۰۱۶ می‌دانند (Soliman, 2017.08.12). ابراز علاقه مصر برای پیشبرد پروژه‌های گردش‌گری در دریا نیز نمود دیگری از استقبال مصر برای همکاری نزدیک‌تر با اسرائیلی‌هاست (Stern, 2016.10.18).

روابط اقتصادی اسرائیل و اردن: معاهده صلح اردن و اسرائیل با امضای ۱۵ توافق‌نامه دوجانبه در زمینه‌های اقتصادی، علمی و فرهنگی ایجاد شد. مهم‌ترین این توافق‌نامه‌ها مربوط به مناطق صنعتی استاندارد بود که امکان همکاری اردن با اسرائیل در مورد صادرات کالا به ارزش ۲۰۰ میلیون دلار بدون تعریفه به آمریکا را فراهم می‌کرد. این مناطق برای اردن از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. از سال ۲۰۰۰ به بعد صادرات اردن متمرکز بر منسوجات و پوشاک تولیدشده در مناطق استاندارد مذکور، در رشد اقتصادی این کشور تأثیر قابل توجهی داشته است. اسرائیل همچنین در پروژه‌های کشاورزی و بهداشت با اردن همکاری دارد. پروژه «دروازه اردن» یکی دیگر از طرح‌های اقتصادی میان امان و تل‌آویو است که در اکتبر ۲۰۱۵ مقدمات آن مورد بحث طرفین قرار گرفت. ساخت شهرکی صنعتی به‌عنوان منطقه آزاد در مرز مشترک دو طرف در نزدیکی رود اردن که گفته می‌شود فرصت‌های شغلی قابل ملاحظه‌ای ایجاد خواهد کرد، یکی دیگر از چشم‌اندازهای توسعه روابط بین طرفین است.

اسرائیل همچنین با صدور مجوز در مورد انتقال کالاهای اردنی و واردات و صادرات با کشورهای هم‌چون عراق و ترکیه از بندر «بیت‌شان» در نزدیکی رود اردن، تجارت اردن با همسایگان را تسهیل می‌کند (Jewishvirtuallibrary, 2017.09.16).

کمبود منابع انرژی اردن و به ادعای مقامات اردنی، هزینه بر و غیرقابل اعتماد بودن طرف‌های دیگر، این کشور را به خرید گاز اسرائیل طی دو توافق‌نامه در سال‌های ۲۰۱۴ و ۲۰۱۶ سوق داده است. در سال ۲۰۱۴ دو شرکت اردنی عرب پتاس و اردن برومین قرارداد گازی با اسرائیل بستند که به موجب آن به مدت ۱۵ سال از میدان نفتی تامار اسرائیل گاز مورد نیاز اردن را به

ارزش ۵۰۰ میلیون دلار خریداری می‌کنند (Haaretz, 2017.03.02). اسرائیل گاز این دو شرکت را از ژانویه ۲۰۱۷ تأمین می‌کند. در سال ۲۰۱۶ نیز قرارداد دیگری میان شرکت نیروی برق ملی اردن و شرکای میدان نفتی لویاتان اسرائیل با وساطت یک شرکت آمریکایی به امضا رسید که به موجب آن اسرائیل از اواخر سال ۲۰۱۹ به بعد به مدت ۱۵ سال گاز این شرکت را تأمین می‌کند. بر اساس ارزیابی‌ها، درآمد ناخالص این قرارداد در حدود ۱۰ میلیارد دلار خواهد بود (Jpost, 2016.09.16).

از جمله همکاری‌های دیگر در حوزه اقتصادی اردن و اسرائیل، استخدام اردنی‌ها در هتل‌های ایلات اسرائیل است که روابط اقتصادی و گردش‌گری بین دو طرف را تقویت می‌کند. بر اساس توافق‌نامه‌ای که در سال ۲۰۱۴ بین اسرائیل و اردن برقرار شد، اسرائیل مجوز استخدام بیش از ۱۵۰۰ اردنی در صنعت گردش‌گری خود را صادر کرد که به موجب مفاد این قرارداد آن‌ها می‌توانند پس از شیفیت کاری به خانه‌های خود در مرز بازگردند. گفته می‌شود بیش از ۱۳۰۰ اردنی در اواسط سال ۲۰۱۶ در صنعت گردش‌گری اسرائیل فعال بودند (Jewishvirtuallibrary, 2017.09.16).

کمبود آب در منطقه و توانایی اسرائیل در تولید آب شیرین‌کن از جمله دیگر بستری‌هایی است که مورد توجه اردن قرار گرفته است. نمایندگان ارشد اسرائیلی، اردنی و تشکیلات خودگردان در سال ۲۰۱۳ توافق‌نامه اشتراک آبی امضا کردند. این قرارداد ۹۰۰ میلیون دلاری بر مدیریت منابع آبی موجود و اکتشاف و توسعه منابع آبی جدید متمرکز است و همچنین ساخت خط لوله‌ای را در نظر گرفته است که دریای سرخ را به بحرال‌میت متصل می‌کند و به موجب آن ۸۰ میلیون متر مکعب آب شیرین‌سازی شده و بین سه طرف تقسیم می‌شود. اسرائیل قرار است نیمی از این آب شیرین را خریداری کرده و آن را با فلسطینی‌ها تقسیم کند و نیم دیگر آن به اردن فرستاده می‌شود. همچنین آب از دریای سرخ به بحر‌المیت که هر ساله یک متر کاهش می‌یابد، پمپاژ می‌شود. این توافق‌نامه در ماه فوریه ۲۰۱۶ نهایی شده و طرف‌ها خواستار آن شدند که آغاز ساخت خط لوله باید در سال ۲۰۱۷ عملیاتی شود (Jewishvirtuallibrary, 2014.07.11).

ب. روابط اقتصادی راهبردی در آسیای مرکزی و قفقاز

روابط روزافزون اقتصادی اسرائیل با کشورهای مختلف آسیای مرکزی و قفقاز، چشم‌انداز روشنی از مناسبات سیاسی و امنیتی این رژیم با بازیگران سیاسی این دو منطقه در سال‌های آتی ایجاد کرده است. نیازها و خلأهای اقتصادی موجب شده است تا کشورهای این منطقه از گسترش روابط خود با اسرائیل استقبال چشم‌گیری داشته باشند. در مقابل، اسرائیل نیز که در پوشش روابط اقتصادی با این کشورها در نزدیک‌ترین فاصله با مرزهای ایران حضور خواهد داشت، برای این روابط اهمیت زیادی قائل است.

روابط اقتصادی اسرائیل و آذربایجان: آذربایجان یکی از مهم‌ترین کشورهای قفقاز است که با اسرائیل روابط راهبردی برقرار کرده و به دنبال گسترش ارتباطات خود با این رژیم است. حوزه انرژی یکی از محسوس‌ترین بسترهای روابط اقتصادی این دو به شمار می‌آید. اسرائیل در حدود ۴۰ درصد از نفت خود را از آذربایجان خریداری می‌کند و این کشور را شریک قابل اعتمادی در حوزه انرژی می‌داند. اتصال خط لوله اشکلون به ایلات به خط لوله ترانس آدریاتیک موسوم به «تاپ» به عنوان خط لوله نهایی انتقال گاز حوزه خزر به اروپا، یکی دیگر از ظرفیت‌های همکاری این دو در سال‌های آتی می‌تواند باشد؛ موضوعی که نخست‌وزیر اسرائیل در دیدار خود از آذربایجان در سال ۲۰۱۶ بر آن تأکید کرد (Katzover, 2016.12.18). پیوستن به این خط لوله در عمل اسرائیل را در پروژه ترانس آناتولی^۱ وارد می‌کند. اسرائیل در نظر دارد این هدف را با همکاری آذربایجان که آن را مشاور قابل اعتماد در مباحث گازی خود می‌داند، پیش ببرد (Embassies.Gov.II, 2017.08.17).

بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۵ اسرائیل از دهمین شریک تجاری آذربایجان به رتبه پنجم رسید. در سال ۲۰۱۷ دو طرف با هدف توسعه همکاری‌های اقتصادی متقابل، مالیات مضاعف بر درآمد و اموال بین خودشان را لغو کردند. گردش مالی میان آذربایجان و اسرائیل در ماه ژانویه و فوریه ۲۰۱۷، ۱۱۶/۲ میلیون دلار تخمین زده شده است که نسبت به مدت مشابه در سال ۲۰۱۶، ۱۷/۵ درصد افزایش داشته است (Mehdiyev, 2017.4.07). در مقابل نفت و

1. TANAP

گاز آذربایجان، تکنولوژی پیشرفته اسرائیل و فناوری‌های مربوط به رایانه، کشاورزی و ارتباطات برای آذربایجانی‌ها جذابیت بسیاری دارد (Gut, 2016.03.06). علاوه بر روابط اقتصادی-تجاری، خرید تسلیحات از اسرائیل در روابط این دو جایگاه ویژه‌ای دارد. آذربایجان حجم قابل توجهی تجهیزات نظامی از اسرائیل با هدف مقابله با همسایگان خود به ویژه ارمنستان وارد می‌کند. هواپیماهای بدون سرنشین، سیستم ضد هوایی و موشکی و سیستم گنبد آهنین که از پیچیده‌ترین سیستم‌های نظامی اسرائیل است، از جمله خریدهای نظامی آذربایجان از اسرائیل بوده است (thehill, 2017). الهام علی‌اف در دیدار سال ۲۰۱۶ خود از اسرائیل بر خرید پنج میلیارد دلار تجهیزات نظامی از این رژیم طی قراردادهای مختلف بلندمدت تأکید کرد (Murinson, 2016.12.14).

روابط اقتصادی اسرائیل و گرجستان: در حدود ۱۰۰ شرکت از گرجستان در اسرائیل مشغول به کار هستند. ضمن اینکه گفته می‌شود شرکت‌های گرجستانی طی سه دهه گذشته نزدیک به یک میلیون دلار از بنیاد تحقیق و توسعه صنعتی آمریکا و اسرائیل^۱ دریافت کرده‌اند. همچنین، محققان گرجی پروژه‌های خود را با محققان اسرائیلی پیش می‌برند. مؤسسات تحقیقاتی و دانشگاه‌های گرجستان نیز در حدود سه میلیون دلار از کمک مالی بنیاد علمی آمریکا و اسرائیل^۲ استفاده کرده‌اند. در این میان، شرکت‌های گرجستانی در پروژه‌های مربوط به کشاورزی، سلامت گیاهان و حیوانات و کیفیت و امنیت مواد غذایی با اسرائیل همکاری داشته و با مؤسسه توسعه غذایی و تحقیقات کشاورزی آمریکا و اسرائیل^۳ روابط نزدیکی دارند (jewishvirtuallibrary, 2017.08.19).

در سال ۲۰۱۵ اتاق بازرگانی اسرائیل و گرجستان کمپینی را با هدف بازگشت به شرق اروپا و تفریس راه‌اندازی کرد. در پی این کمپین، چندین سرمایه‌گذاری عمده در زمینه گردش‌گری و هتل‌داری از سوی اسرائیلی‌ها در گرجستان جذب شد. گرجستان درصدد است از فناوری‌های پیشرفته‌ای که روابط اقتصادی با اسرائیل را تسهیل می‌بخشد، بهره‌گیرد. در همین زمینه نیز شرکت‌هایی با تکنولوژی پیشرفته که نیروهای اسرائیلی آن‌ها را مدیریت

---

1. BIRD
2. BSF
3. BARD

می‌کنند، در گرجستان مشغول به کار شده‌اند؛ با این هدف که شرکت‌های بازرگانی گرجستان در بازارهای جهانی موفق‌تر عمل کنند. آنچه مشخص است این است که روابط اقتصادی و تجاری میان تفلیس و تل‌آویو مهم‌ترین عامل پیوند این دو بوده؛ که هرچند شدت آن گاهی روند نزولی به خود می‌گیرد، اما روابطی پایدار را در هر شرایطی برای این دو به وجود آورده است. از این رو، تداوم این رابطه و تلاش برای تعمیق و گسترش آن محتمل‌ترین گزینه در روابط این دو به شمار می‌رود (Rt, 2010.10.20).

علاوه بر این، اسرائیل روابط گسترده‌ای در حوزه نظامی با گرجستان دارد. فروش سلاح و وسایل نقلیه زرهی، پهباد، مین‌های ضدتانک، بمب‌های خوشه‌ای، لانچرهای LAR-160 و نیز آموزش نیروهای گرجستانی توسط نیروهای ویژه اسرائیل، محور روابط تجاری-نظامی این دو تا کنون بوده است (Cbw.Ge, 2016.04.04).

روابط اسرائیل و ارمنستان: در سال ۲۰۱۴ سفیر اسرائیل اعلام کرد که اسرائیل با هدف تقویت گردش‌گری و رفت و آمد بین دو طرف و نیز بیان دوستی با ایروان، مایل به برداشتن ویزا و رواید در مناسبات با گرجستان است (Cia.Gov, 2017.05.09). در سال ۲۰۱۷ وزیر همکاری منطقه‌ای اسرائیل به ارمنستان سفر کرد و در دیدار با مقامات این کشور توافق‌نامه‌ای با تمرکز بر مسائل بخش کشاورزی، ذخایر آب، حمل و نقل و گسترش زیرساخت‌ها امضا کرد. اجتناب از مالیات مضاعف و ممانعت از فرار مالیاتی از جمله دیگر توافقی‌های دو طرف بود. همچنین، امضای برنامه همکاری فرهنگی، آموزشی، علمی، ورزش و جوانان بین ارمنستان و اسرائیل برای سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۱۷ یکی دیگر از موارد تفاهم طرفین بود. اهمیت گردش‌گری و گسترش و تقویت روابط تجاری و اقتصادی از سایر مواردی بود که دو طرف اعلام کردند در مورد آن‌ها به بحث و گفتگو پرداخته‌اند. در این میان، هرچند مقام اسرائیلی از سؤال‌های خبرنگاران در مورد کمک نظامی به ارمنستان سرباز زد، اما شواورش کوچاریان، معاون وزیر امور خارجه ارمنستان، گفت که اسرائیل آمادگی فروش تجهیزات نظامی به ارمنستان را نیز دارد (Armenianweekly, 2017.07.26).

روابط اقتصادی اسرائیل و قزاقستان: اسرائیل بیش از ۲۵ درصد از نفت مورد نیاز خود را از قزاقستان وارد می‌کند. به نقل از سفیر اسرائیل در آستانه، این رژیم سالانه بیش از ۱/۴ میلیارد

دلار نفت از قزاقستان وارد می‌کند. از حجم کلی تبادل تجاری اسرائیل و قزاقستان اطلاعات دقیقی وجود ندارد. آنچه مشخص است این است که روابط تجاری آن‌ها در حجم گسترده‌ای بوده و قزاقستان برای بازارهای اسرائیل جذابیت دارد. قطعات الکترونیکی، غذا و نوشیدنی، مواد شیمیایی، فلزات و تجهیزات مکانیکی و ماشین‌آلات مهم‌ترین صادرات اسرائیل به این کشور را تشکیل می‌دهند. استخراج معادن، نمک زدایی، ساخت و ساز و بانکداری سایر منافع اقتصادی اسرائیل در این کشور است. در مقابل، صادرات قزاقستان به اسرائیل علاوه بر نفت شامل گندم، برخی فلزات اصلی و به میزان کمتری پنبه، ماشین‌آلات، تجهیزات مکانیکی، پلاستیک و لاستیک می‌شود. همچنین، قزاقستان از حوزه‌های پزشکی و انرژی‌های جایگزین اسرائیل استقبال می‌کند.

در سال ۲۰۱۲ صادرات قزاقستان به اسرائیل ۱۵۳۵/۷۴ میلیون دلار و وارداتش از این رژیم ۱۱۳/۰۳ میلیون دلار برآورد شده است. در همان سال حجم واردات آستانه از ایران ۵۸/۱۸ میلیون دلار و صادراتش برابر با ۶۲۶/۹۱ میلیون دلار بوده است (Feiler and Lim, 2014: 24-26). در نیمه نخست سال ۲۰۱۶ حجم روابط تجاری قزاقستان و اسرائیل در مقایسه با مدت مشابه سال قبل ۳۶ درصد افزایش داشته است (Sandiegouniontribune, 2016.08.12). در سال ۲۰۱۵ مقامات اسرائیلی و قزاق پروژه مشترک مرکز آبیاری در آلماتی را افتتاح کردند. این پروژه با همکاری وزارت های خارجه و کشاورزی دو طرف شکل گرفت (Algemeiner, 2015.06.03). علاوه بر سیستم آبیاری قطره‌ای، گلخانه‌ها، مرغداری و گوشت و... از دیگر حوزه‌های همکاری این دو بوده است (Brodsky, 2016.12.16). بر اساس یک گزارش، در سال ۲۰۰۹ در حدود ۵۲ شرکت اسرائیلی در قزاقستان در حال فعالیت بوده‌اند که این تعداد تا سال ۲۰۱۲ به ۱۹۰ شرکت رسیده بود (Feiler & Lim, 2014, 24-26).

به موازات روابط اقتصادی، اسرائیل روابط نظامی خود با قزاقستان را به پیش می‌برد. ارتقای تجهیزات دوره شوروی، خرید سلاح‌های پیشرفته و تولید مشترک تجهیزات نظامی محورهای اصلی ارتباطات نظامی قزاقستان و اسرائیل بوده است (Daly, 2104.01.30).

روابط اقتصادی و امنیتی اسرائیل با کشورهای فقیر آسیای مرکزی: به نظر می‌رسد در سال‌های اخیر همزمان با گسترش روابط اسرائیل با برخی کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، مطالبات رو به گسترشی از سوی کشورهای فقیرتر آسیای مرکزی برای برقراری روابط اقتصادی با اسرائیل ایجاد شده است؛ مطالبه‌ای که اسرائیلی‌ها نیز از آن استقبال کرده و آن را به‌مثابه کانال قابل توجهی برای حضور و نفوذ خود در این منطقه می‌بینند. ازبکستان، ترکمنستان و تاجیکستان که در مقایسه با سایر کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز از توسعه اقتصادی پایین‌تر و روابط محدودتری با اسرائیل برخوردارند، به‌دنبال بهره‌بردن از امکانات و ظرفیت‌های اسرائیل در حوزه‌های تکنولوژیکی و اقتصادی هستند. به‌عنوان نمونه، تاجیکستان که یکی از فقیرترین کشورهای آسیای مرکزی است، تا کنون روابط قابل توجهی با اسرائیل نداشته، اما به‌نظر می‌رسد در تلاش است تا برخی از پروژه‌های خود را به کمک تل‌آویو پیش برد. این موضع به صراحت در دیدار هیئت پارلمانی اسرائیل در سال ۲۰۱۶ از تاجیکستان مورد تأکید مقامات این کشور قرار گرفت.

در مقابل، اسرائیل نیز از فرصت‌های مختلف برای حضور خود در این کشور استفاده می‌کند. به‌عنوان نمونه، سفارت اسرائیل در ازبکستان و تاجیکستان در پی زلزله تاجیکستان در سال ۲۰۱۵ با عنوان کمک به مردم، در یکی از روستاهای این کشور با نصب ترانس‌فورماتور ۱۶۰ کیلوواتی برق این روستا را تأمین کرد (Mfa.Gov.II, 2015.12.15). همچنین، رشید مرودوف، وزیر امور خارجه ترکمنستان، در می ۲۰۱۶ دیداری سه روزه از اسرائیل داشت که بی‌سابقه بود. گسترش روابط دوجانبه در عرصه‌های سیاسی و اقتصادی محورهای مذاکرات دو طرف را تشکیل می‌داد. در مجموع، آنچه بدیهی است این است که اسرائیل آمادگی ارائه خدمات در حوزه‌های مورد نیاز همسایه‌های شمالی جمهوری اسلامی ایران از جمله آبیاری قطره‌ای، کشاورزی، ساخت پارک‌های صنعتی با تکنولوژی بالا، امکانات بهداشتی و گردش‌گری را دارد؛ حوزه‌هایی که کشورهای مذکور در آن‌ها به‌شدت نیاز به سرمایه‌گذاری دارند.

ج. گسترش با واسطه روابط اقتصادی اسرائیل با اعراب خلیج فارس

اقتصاد در معادلات اسرائیل در خاورمیانه جایگاه ویژه‌ای دارد. در کنفرانس هرتزیای ۲۰۱۷ این عامل با عنوان «محور امنیتی در مقابل صلح اقتصادی» مورد تأکید قرار گرفت. بر این مبنا، صلح اقتصادی و عادی‌سازی تدریجی با اسرائیل در برابر امنیت بدون چون و چرای این رژیم مطرح می‌شود. هدف این طرح، پذیرش این امر از سوی کشورهای عربی است که «امنیت منطقه‌ای بدون اسرائیل وجود ندارد». برای اجرای این طرح، گام‌های مهمی از جمله ابتکار صلح اسرائیل که توسط یک میلیاردر اسرائیلی به نام «آیدان اوفر» در لندن تأسیس شده است و بر تجارت با اعضای شورای همکاری خلیج فارس به منظور دستیابی به صلح پایدار با آن‌ها متمرکز شده، برداشته شده است. این ایده که کشورهای عربی به اقتصاد، فناوری و تکنولوژی اسرائیل نیاز داشته و اسرائیل در مقابل می‌تواند آن‌ها را تبدیل به دوستان امنیتی خود کند، در سال‌های آینده با پشتکار بیشتری از سوی اسرائیل دنبال خواهد شد؛ به‌ویژه آنکه در حال حاضر روابط اسرائیل با این کشورها از طریق شرکت‌های واسطه‌ای، ترس افکار عمومی عرب‌ها نسبت به رابطه با اسرائیل را نیز از میان برده است.

این در حالی است که روابط رژیم صهیونیستی با کشورهای حوزه خلیج فارس از حساسیت بسیاری برخوردار است. در شرایطی که عادی‌سازی روابط اسرائیل با این کشورها در دستور کار قرار بگیرد، فضای استراتژیک جمهوری اسلامی ایران در معرض تهدید مستقیم قرار خواهد گرفت. در ادامه به نمونه‌هایی از روابط اقتصادی اسرائیل با کشورهای حوزه خلیج فارس اشاره خواهد شد.

عربستان سعودی: اسرائیل و عربستان در مسیر برقراری روابط اقتصادی که می‌تواند مقدمه‌ای برای عادی‌سازی روابط طرفین باشد، قدم برمی‌دارند. گفته می‌شود امکان فعالیت تجاری شرکت‌های اسرائیل در خلیج فارس و امکان پرواز خط هوایمایی ملی اسرائیل (العال) در حریم هوایی عربستان سعودی نخستین گام‌های این روند است (Sachs, 2016.07.16). با این حال، نسبت به این قضیه همچنان تردید وجود دارد و منابع نزدیک به عربستان سعودی ایده مذکور را خواست آمریکا و ترامپ رئیس‌جمهور فعلی این کشور برای دستیابی به صلح نهایی در خاورمیانه می‌دانند. این در حالی است که اسرائیل یکی از منابع بالقوه تسلیحات و

فناوری نظامی برای سعودی‌ها است. هرچند تا کنون معامله‌های تسلیحاتی در میان نبوده است اما این گزینه برای عربستان وجود دارد که در بده-بستان‌های خود با تل‌آویو، به قابلیت نظامی اسرائیل نیز گوشه چشمی داشته باشد. ضمن اینکه در صورتی که عربستان دعوت‌های پی در پی اسرائیلی‌ها برای گسترش روابط اقتصادی و سیاسی را اجابت کند، تل‌آویو موفق به برقراری رابطه امنیتی و اطلاعاتی قابل توجهی با ریاض خواهد شد.

هرچند عربستان تمایلی به آشکارسازی روابط خود با اسرائیل ندارد، اما به نظر می‌رسد اسرائیل اصرار شدیدی بر این مسئله دارد. در این میان، برقراری روابط اقتصادی، مناسبات مذکور را تعمیق و تسهیل می‌کند.

امارات متحده عربی: برخلاف آسیای مرکزی و قفقاز که تکنولوژی‌های اقتصادی اسرائیل موجب اشتیاق کشورهای این منطقه برای گسترش روابط با اسرائیل شده است، در میان کشورهای حوزه خلیج فارس تکنولوژی نظامی در اولویت قرار دارد. در سال ۲۰۱۱ شرکت‌های اسرائیلی ۳۰۰ میلیون دلار تکنولوژی نظامی به امارات متحده عربی فروختند. امارات از این تجهیزات برای محافظت از چاه‌های نفتی خود استفاده کرد (Mohamed, 2017.03.31). همکاری اسرائیل با امارات برای نظارت بر شهروندان و به اصطلاح جاسوسی از آنان و عقد قرارداد ۸۰۰ میلیون دلاری یکی از شرکت‌های اماراتی با یک شرکت اسرائیلی که در سوئیس مستقر است، از سایر نکاتی است که در روابط این دو وجود دارد (Ramani, November 27, 2015). همچنین، ساخت کشتی برای اسرائیل توسط یک کشتی‌سازی متعلق به شرکت‌های لبنان و اماراتی به وساطت یک شرکت آلمانی (Timesofisrael, 2016.12.21) از سایر مواردی است که در روابط این دو با حجاب واسطه‌ها وجود دارد.

اسرائیل در سال ۲۰۱۵ دفتر نمایندگی خود را در ابوظبی افتتاح کرد. این دفتر، هیئت اعزامی مربوط به آژانس بین‌المللی انرژی‌های تجدیدپذیر^۱ به‌عنوان یک سازمان بین‌دولتی است که با هدف استفاده پایدار از انرژی‌های تجدیدپذیر در سال ۲۰۱۰ عملیاتی شد و مقر آن در ابوظبی قرار دارد. اسرائیل در سال ۲۰۰۹ به استقرار دفتر انرژی‌های تجدیدپذیر در ابوظبی رأی مثبت داد؛ به شرط آنکه اجازه تأسیس دفتر در این کشور را داشته باشد. دنی دانون، نماینده

اسرائیل در سازمان ملل در نوامبر سال ۲۰۱۶ برای شرکت در کنفرانس مربوط به مسائل حقوقی به صورت محتاطانه‌ای به امارات سفر کرد. وزارت امور خارجه اسرائیل برای دفتر خود در ابوظبی که حضور دیپلماتیک رسمی در یک کشور عربی بدون روابط دیپلماتیک است، جایگاه ویژه‌ای قائل است؛ زیرا این رویداد را گامی نو در رابطه با کشورهای عربی می‌داند و از آن با عنوان «سوخ پیروزمندانه دیپلماتیک» نام می‌برد (Timesofisrael, 2015.11.27).

بحرین: بحرین به صورت غیررسمی روابط تجاری با اسرائیل را پیش می‌برد. در پی توافق‌نامه تجارت آزاد که در سال ۲۰۰۴ میان بحرین و آمریکا امضا شد، روابط اسرائیل با شرکت‌های بحرینی با وساطت آمریکا آغاز شده است. به نقل از عبدالله حسن سیف وزیر وقت اقتصاد بحرین، هرچند بحرین به عنوان یکی از کشورهای اتحادیه عرب ناگزیر به تحریم اسرائیل است، اما پادشاه بحرین نسبت به روابط تجاری با شرکت‌های آمریکایی که با اسرائیل نیز روابط تجاری دارند مخالفتی ندارد (Becker, 2004.05.28). با توجه به آنکه بحرین در عرصه انرژی جزو کشورهای ثروتمند خلیج فارس به شمار نمی‌آید، تجارت پرسود با اسرائیل می‌تواند انگیزه‌های قابل قبولی برای گسترش روابط این دو باشد.

قطر: پس از عملیات «سرب گداخته» اسرائیل علیه نوار غزه در سال ۲۰۰۸، قطر روابط تجاری خود با این رژیم را قطع کرد، اما در سال ۲۰۱۰ این روابط از سر گرفته شد. به گزارش دفتر مرکزی آمار اسرائیل، صادرات این رژیم به قطر در سال ۲۰۱۲ به مبلغ ۵۰۹ میلیون دلار بوده و عمدتاً شامل ماشین‌آلات، تجهیزات کامپیوتری و وسایل پزشکی بوده است. واردات اسرائیل از قطر در سال ۲۰۱۳ در حدود ۳۵۳ هزار دلار بود که بیشتر آن را پلاستیک تشکیل می‌داد. قطر روابط خود با اسرائیل را راهی برای تقویت روابط با غرب و به‌ویژه آمریکا می‌داند. این کشور درصد است از طریق روابط اقتصادی با اسرائیل، گاز طبیعی خود را به مقادیر فراوان به فروش برساند. دولت قطر علاقمند به تقویت بخش فناوری پیشرفته اسرائیل و فعال کردن شرکت‌های اسرائیلی در این حوزه است (Chronicle.Fanack, 2013.05.24). همکاری‌های اقتصادی اسرائیل و قطر در سال‌های اخیر گسترش داشته است. سرمایه‌گذاران در دوحه علاقمند به تولیدات پیشرفته اسرائیل هستند. نخبگان سیاسی قطر معتقدند دستیابی به محصولات اسرائیل می‌تواند انگیزه‌ای برای بازگشت مهندسان قطری که در خارج تحصیل

می‌کنند، به کشور ایجاد کند. اسرائیلی‌ها نیز بر این باورند که تعامل غیررسمی با عربستان، امارات و قطر، از انزوای اقتصادی اسرائیل جلوگیری خواهد کرد (Dailysabah, 2017.05.24).

د. روابط اقتصادی اسرائیل با کردستان عراق و ترکیه

روابط همسایگان غربی جمهوری اسلامی ایران با اسرائیل از جایگاه مهمی برخوردار است. در مورد عراق به دلیل بی‌ثباتی و اقتصاد ورشکسته آن، چشم‌اندازی برای برقراری رابطه با اسرائیل وجود ندارد، اما وضعیت کردستان عراق به گونه دیگری در جریان است. این منطقه به دلیل تلاش برای استقلال و تثبیت اقتصاد خود، به همراهی با اسرائیل نیاز مبرمی دارد و تمایل دارد در این مسیر گام بردارد؛ به ویژه که اسرائیل تنها حامی سیاسی استقلال کردستان است. در این میان، مناسبات اسرائیل و ترکیه قابل تأمل است. آنچه مناسبات کشورهای عربی با اسرائیل را با مورد ترکیه متفاوت ساخته است، اکراه دولت‌های عرب در آشکارنمودن این رابطه از ترس افکار عمومی ملت‌های عرب است. این در حالی است که ترکیه نه تنها به صورت آشکار روابط خود با ترکیه را پیش می‌برد، بلکه این روابط از سطح اقتصادی فراتر رفته و در سطوح اطلاعاتی و امنیتی در جریان است.

روابط اقتصادی اسرائیل و کردستان عراق: علاوه بر اعلام حمایت‌های سیاسی مقامات سیاسی و نظامی اسرائیل از استقلال کردستان عراق، حمایت‌های مالی اسرائیل جایگاه ویژه‌ای برای کردها دارد. گفته می‌شود در تابستان ۲۰۱۵ اسرائیل از طریق دریا ۷۷ درصد از نفت مورد نیاز خود به ارزش یک میلیارد دلار یعنی یک سوم کل صادرات نفت خام اقلیم کردستان را از این منطقه خریداری کرد. هرچند مقامات دو طرف بر روابط خود با یکدیگر سرپوش می‌گذارند اما بدیهی است که در آینده، تعامل آن‌ها مخصوصاً در حوزه اقتصادی و امنیتی به سطح پایداری خواهد رسید (Kweskin, 2017.05.12).

روابط اقتصادی اسرائیل و ترکیه: در سال ۱۹۹۶ ترکیه و اسرائیل توافق‌نامه تجارت آزاد را امضا کردند. ترکیه ششمین کشور بزرگ واردکننده محصولات اسرائیل در سال ۲۰۱۱ معرفی

شد (Friedman, 2011.09.02). واردات ترکیه از اسرائیل شامل سوخت‌های معدنی و محصولات تقطیر آن‌ها، پلاستیک، دیگ‌های بخار، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی و قطعات آن‌ها می‌شود (Mfa.Gov.Tr, 2017.09.10). صادرات ترکیه به اسرائیل نیز شامل وسایل نقلیه و قطعات آن‌ها، آهن و فولاد، ماشین‌آلات و تجهیزات الکتریکی، پلاستیک و برخی کالاهای مرتبط با آن است. ترکیه تجهیزات دفاعی با تکنولوژی پیشرفته را از اسرائیل خریداری می‌کند و در مقابل ت به اسرائیل کفش‌های نظامی و لباس صادر می‌کند. سبزیجات، مواد غذایی، نوشیدنی‌ها و تنباکو سایر واردات اسرائیل از ترکیه است که حجم آن‌ها از سال ۲۰۰۷ به بعد به‌رغم تنش سیاسی یا ثابت مانده و یا رشد قابل توجهی داشته است (Globalpublicsquare, 2012.05.31).

گفته می‌شود روابط تجاری دو طرف از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۱ بیش از ۳۰ درصد رشد داشته است. هرچند اردوغان پس از تنش لفظی که در اجلاس داووس در سال ۲۰۰۹ با شیمون پرز پیش آمد، حجم واردات اسرائیل را کاهش داد (Dailysabah, 2017.02.05) اما این مسئله بر روابط اقتصادی آن‌ها تأثیر پایداری نداشته است. اهمیت روابط تجاری برای دو طرف به روابط آن‌ها با اروپا نیز برمی‌گردد. ترکیه و اسرائیل به‌عنوان بازارهای مکمل، بخشی از محصولاتی را که زمانی به اروپا صادر می‌شد، جذب می‌کنند. ضمن اینکه اسرائیل یکی از بازارهای بزرگ محصولات خود را در ترکیه ایجاد کرده است. بنابراین، داد و ستد تجاری یکی از عوامل اصلی در روابط خارجی اسرائیل و ترکیه حتی در بستر تنش‌های سیاسی است. در این میان، بازار اسرائیل نیز هرچند از لحاظ حجم برای ترکیه کوچک است، اما فرصت‌های قابل توجهی در اختیار تولیدکنندگان ترک در افزایش ارزش سهام می‌گذارد. همکاری در تولید ماشین‌های الکتریکی با اسرائیلی‌ها که در بورس در جریان است، یکی از این فرصت‌های تجاری برای ترک‌ها است که به تنهایی قادر به تولید این محصولات نیستند.

در حال حاضر تجارت میان اسرائیل و ترکیه به‌عنوان یکی از مجراهای نزدیکی مردم این دو به‌شمار می‌رود (Globalpublicsquare, 2012.05.31). مهمت بیوک اکشی، رئیس اتحادیه صادر کنندگان ترکیه، در مصاحبه با «اورشلیم پست» در اوایل سال ۲۰۱۷ بر این امر تأکید کرد که باید درک شهروندان اسرائیلی و ترک نسبت به یکدیگر از طریق افزایش جلسات

دوجانبه در حوزه اقتصاد افزایش یابد. وی با ابراز خرسندی از افزایش ۲۰ درصدی حجم صادرات ترکیه به اسرائیل و افزایش ۴۵ درصدی صادرات اسرائیل به ترکیه در چند ماهه ابتدایی ۲۰۱۷ اظهار امیدواری کرد که این رقم از ۳/۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۷ به ۱۰ میلیارد دلار ظرف مدت پنج سال برسد. وی همچنین گسترش روابط تجاری را بستری برای افزایش روابط مثبت سیاسی دانست (Middleeastobserver, 2017.05.18).

علاوه بر این، انتقال گاز اسرائیل به ترکیه و از آنجا به اروپا از طریق خط لوله‌ای که از ترکیه بگذرد، برای اسرائیل از اهمیت استراتژیک برخوردار است. توافق مقدماتی برای انتقال گاز از طریق خط لوله ترکیه از سال ۲۰۱۶ با سفر یووال اشتاینیز، وزیر انرژی اسرائیل به آنکارا شکل اجرایی گرفت. هرچند مقامات اسرائیل از این امر ابراز خرسندی کردند، اما نخست‌وزیر ترکیه با احتیاط بیشتری تکمیل توافق را منوط به پیشبرد عادی‌سازی روابط دانست. به نظر می‌رسد در مقابل این توافق، ترکیه برای حفظ موقعیت خود به‌عنوان حامی فلسطین، انتقال کالا به نوار غزه تحت نظارت آنکارا را مد نظر قرار داده است (Reuters, 2017.07.27).

به موازات روابط اقتصادی، روابط نظامی و اطلاعاتی گسترده‌ای میان تل‌آویو و آنکارا برقرار است. آنکارا از روابط نزدیک خود با اسرائیل به‌عنوان محور مطمئنی در رابطه با آمریکا، نقش فعال‌تر در ناتو و همچنین روابط عادی‌تر با روسیه بهره می‌برد (Gurcan, 2016.07.01).

ه. الگوهای روابط اقتصادی اسرائیل با کشورهای منطقه و پیامدهای آن برای ایران

روابط اسرائیل، به‌عنوان مهم‌ترین دشمن جمهوری اسلامی ایران، با کشورهای منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای از اهمیت بسیاری برای ایران برخوردار است؛ زیرا بر کم و کیف روابط کشورهای مذکور با ایران تأثیر می‌گذارد. در این میان، رابطه اسرائیل با کشورهای پیرامونی که یا دارای مرزهای مشترک با ایران هستند و یا مرز مشترک نداشته اما در نزدیکی ایران قرار گرفته و به واسطه دین و یا زبان مشترک، ظرفیت برقراری روابط با آن‌ها بر اساس منافع ملی کشورمان وجود دارد، اهمیت بسیار بیشتری دارد. برای پرداختن به این موضوع سه نکته اساسی باید مورد توجه قرار گیرد:

نخست، اینکه رابطه با رژیم صهیونیستی به واسطه قابلیت‌های اقتصادی و نظامی که دارد، برای کشورهای همسایه و پیرامونی ایران جذاب است؛

دوم، هرچند بیشتر دولت‌های پیرامونی ایران از دستیابی به منافع حاصل از برقراری رابطه با اسرائیل استقبال می‌کنند، اما الزاماتی همچون افکار عمومی ملت‌های منطقه و نیز اهمیت روابط با جمهوری اسلامی ایران موجب شده است که آن‌ها از رابطه آشکار و حساسیت‌زا و عادی‌سازی روابط با این رژیم اجتناب کنند؛

سوم، اسرائیل با آگاهی از فضای حاکم بر افکار عمومی منطقه و الزامات دولت‌ها، راه‌ها و شیوه‌های مختلفی را برای عادی‌سازی روابط و خروج از انزوای منطقه‌ای در نظر گرفته است که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، تلاش برای برقراری ارتباط اقتصادی و وابسته‌کردن کشورهای منطقه به امکانات و ظرفیت‌های خود و در پی آن، برقراری روابط سیاسی-دیپلماتیک و امنیتی در راستای منافع خود است.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، حضور اقتصادی اسرائیل در منطقه از سه الگو پیروی می‌کند:

۱. روابط اقتصادی پایدار با هدف کنترل و ممانعت از بروز و گسترش تنش: روابط اقتصادی اسرائیل با ترکیه، مصر، اردن و آذربایجان و نیز تا حدودی قطر را باید در سطح روابط اقتصادی پایدار به شمار آورد. اسرائیل از لحاظ روابط سیاسی با کشورهای مذکور مشکل چندانی نداشته و از این رو، از روابط اقتصادی برای تثبیت روابط سیاسی و دیپلماتیک و اجتناب از بروز و گسترش تنش‌ها در این زمینه استفاده می‌کند. پیامدهای روابط اقتصادی و سیاسی اسرائیل با این کشورها برای جمهوری اسلامی ایران جلوه‌های گوناگونی دارد: نخست، روابط مذکور مانع برقراری روابط مؤثر جمهوری اسلامی ایران به رغم دین مشترک با این کشورها شده است؛ همچون مورد مصر و اردن. دوم، از روابط اقتصادی شکل گرفته به عنوان مسیری برای تثبیت روابط امنیتی علیه جمهوری اسلامی ایران استفاده می‌شود؛ مانند مورد آذربایجان. سوم، موجب خروج اسرائیل از انزوای منطقه‌ای شده و از اتحاد مؤثر و اشتراک مواضع منطقه‌ای علیه موضوعات مرتبط با نظم منطقه‌ای جلوگیری می‌کند؛ مانند مورد قطر و یا تفاوت مواضع ترکیه با ایران در قبال موجودیت اسرائیل و سایر موارد.

۲. روابط اقتصادی کم بازده با هدف حضور در مناطق استراتژیک: روابط اقتصادی

اسرائیل با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز که برقرار شده و یا این رژیم در درصد برقراری و گسترش آن است را باید جزو روابط کم بازده برای اسرائیل به شمار آورد. بر این مبنای آنچه برای این رژیم در اولویت قرار دارد سود اقتصادی نیست بلکه حضور در مرزهای نزدیک ایران است. به عنوان نمونه، هرچند ترکمنستان از لحاظ اقتصادی و سرمایه‌گذاری جاذبه‌ای برای اسرائیل ندارد، اما همسایگی و مرز مشترک با ایران یکی از ظرفیت‌هایی است که این رژیم مطمئناً آن را مد نظر قرار داده است. حضور اسرائیل در این کشور، به معنای امکانات بیشتر برای دستیابی به کانون‌های اطلاعاتی درباره ایران است. از این رو، به نظر می‌رسد اسرائیل در برنامه بلندمدتی نزدیکی و روابط نزدیک با کشورهای ایران مرز مشترک دارند را هدف قرار داده است. به نظر می‌رسد هدف اسرائیل از روابط با ازبکستان و نیز حمایت سیاسی از کردستان عراق نیز در همین چارچوب یعنی تلاش برای حضور در نزدیک‌ترین فضای ممکن به مرزهای جمهوری اسلامی ایران صورت می‌گیرد.

۲. نفوذ دیپلماتیک؛ راهی برای عادی‌سازی و گسترش روابط امنیتی: روابط اقتصادی

اسرائیل از طریق واسطه‌ها و نیز روش‌های غیرحساسیت‌زای دیگر با کشورهای حوزه خلیج فارس همچون امارات متحده عربی، بحرین و تا حدودی عربستان سعودی هرچند در سطح حداقلی قرار دارد، اما برای اسرائیل پیروزی به شمار می‌آید. هرگونه ارتباطی با این کشورها، به معنای ترک برداشتن دیوار تاریخی دشمنی عرب‌ها با اسرائیل و پایان‌دادن به خصومت چندین دهه‌ای دولت‌های عرب با رژیم صهیونیستی است. با این حال، به نظر می‌رسد مبادلات تجاری- نظامی در حوزه تسلیحات با اسرائیل برای کشورهای خلیج فارس در اولویت قرار دارد. در صورتی که روابط تجاری کنونی که در اکثر موارد با حضور شرکت‌های واسطه‌ای وابسته به اسرائیل با این کشورها در جریان است وارد بعد نظامی شود، منجر به پیامدهای نگران‌کننده‌ای برای ایران خواهد شد.

نتیجه گیری

خروج اسرائیل از انزوای منطقه‌ای به مدد موقعیت برتر اقتصادی این رژیم در منطقه سرعت گرفته است. کشورهای پیرامونی ایران به صورت آشکار و غیر آشکار تلاش دارند از امکانات و ظرفیت‌های تجاری و اقتصادی اسرائیل در راستای نیازها و خلأهای داخلی خود استفاده کنند. جمهوری اسلامی ایران برای کنترل این وضعیت باید راهکارهای جدیدی را در دستور کار قرار دهد. بر اساس این دستور کار، شناسایی روابط اسرائیل با کشورهای همسایه و مواضع آن‌ها در قبال اسرائیل ضروری است. پس از شناخت دقیق خطوط ارتباطی آن‌ها، بازتعریف روابط ایران با کشورهای مذکور و تلاش برای ممانعت از شکل‌گیری هرگونه اتحاد و ائتلاف میان آن‌ها علیه جمهوری اسلامی باید مورد توجه جدی قرار گیرد. بدیهی است که راه کارهای ممانعت از این ائتلاف برای هر کدام از کشورها منطبق با شرایط آن‌ها متفاوت بوده و کلی‌نگری در این مسیر به نتیجه قابل قبولی نخواهد رسید. به این منظور بررسی امکانات اقتصادی و دیپلماتیک ایران برای فعالیت در هر کدام از مناطق یادشده با هدف دورکردن اسرائیل از مرزهای کشور باید مورد توجه قرار گیرد.

بر این اساس، همان‌گونه که در قفقاز و آسیای مرکزی برخی سیاست‌های ایران باید مورد بازبینی قرار گیرد، تلاش برای سرمایه‌گذاری اقتصادی و رفع تنش‌های سیاسی در جاهای دیگر نیز باید به بحث و تبادل نظر گذاشته شود. در این میان تلاش برای بازتعریف روابط با کشورهای عربی گامی الزامی برای مقابله با اسرائیل است. نتایج در سال ۲۰۱۳ در نطق خود اعلام کرد: «خطرات ایران مسلح هسته‌ای و تهدیدات دیگر منطقه، بسیاری از کشورهای منطقه را به شناسایی اسرائیل سوق خواهد داد. آن‌ها در نهایت خواهند فهمید که اسرائیل دشمن آن‌ها نیست. منافع مشترک و چالش‌های مشترک ما را به یکدیگر نزدیک خواهد کرد». اسرائیل با تمرکز بر این ادعا که «دشمن دشمن من، دوست من است»، نه تنها به دنبال منافع مشترک در عرصه‌های سیاسی و امنیتی، بلکه در چشم انداز ژئواستراتژیک بلندمدت است. از این رو، به نظر می‌رسد مهم‌ترین گام جمهوری اسلامی ایران در وضعیت فعلی برهم‌زدن معادلات اسرائیل از طریق تنش‌زدایی و افزایش هزینه حیثیتی در قبال رابطه با اسرائیل برای کشورهای عربی از جمله عربستان و امارات متحده عربی است.

منابع

- Algemeiner (2015), Israel, Kazakhstan Launch Joint Irrigation Project in Almaty Region, <http://www.algemeiner.com/2015/06/03/israel-kazakhstan-launch-joint-irrigation-project-in-almaty-region/>
- Al-monitor (2016), Metin Gurcan, What's really driving Turkish-Israeli reconciliation?, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/06/turkey-israel-normalization-military-security-cooperation.html>
- armenianweekly (2017), Armenia, Israel Sign Cooperation Agreements, <https://armenianweekly.com/2017/07/26/armenia-israel-sign-cooperation-agreements/>
- Becker, Elizabeth (2004), U.S. and Bahrain Reach A Free Trade Agreement, <http://www.nytimes.com/2004/05/28/business/us-and-bahrain-reach-a-free-trade-agreement.html>
- Cbw.ge (2016), Georgia-Israel: Economic Perspectives and Cooperation Mechanisms, <http://cbw.ge/economy/georgia-israel-economic-perspectives-and-cooperation-mechanisms/>
- Chronicle.fanack (2013), Qatar and Israel: A Strategic but Complicated Alliance, <https://chronicle.fanack.com/qatar/history-past-to-present/qatar-and-israel-a-strategic-but-complicated-alliance/>
- Cia.gov (2017), Middle East: Armenia, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>
- Dailysabah (2017), Israeli tourists flock to Turkey as relations normalize, number of tourists rise 80 percent, <https://www.dailysabah.com/tourism/2017/02/05/israeli-tourists-flock-to-turkey-as-relations-normalize-number-of-tourists-rise-80-percent>
- Dailysabah (2017), Staying out of Qatari crisis better for Israel, experts say, <https://www.dailysabah.com/mideast/2017/06/25/staying-out-of-qatari-crisis-better-for-israel-experts-say>
- Embassies.gov.il (2017), Israeli Missions Around The World, <http://embassies.gov.il/Pages/IsraeliMissionsAroundTheWorld.aspx>
- Feiler, Gil and Lim, Kevjn (2014), Israel and Kazakhstan Assessing the State of Bilateral Relations, <https://besacenter.org/wp-content/uploads/2014/05/Mideast-Security-and-Policy-Studies-Booklet-No-107.pdf>
- Friedman, Uri (2011), The Tie That Still Binds Israel and Turkey: Trade, <http://www.theatlanticwire.com/global/2011/09/tie-still-binds-israel-and-turkey-trade/42045/>
- Globalpublicsquare (2012), Turkey, Israel: Potential for a fresh start?, <http://globalpublicsquare.blogs.cnn.com/2012/05/31/turkey-israel-potential-for-a-fresh-start/>
- Gut, Arye (2016), Israel and Azerbaijan: More than just a pragmatic approach, <http://www.jpost.com/Opinion/Israel-and-Azerbaijan-More-than-just-a-pragmatic-approach-447058>
- Haaretz (2017), Israel Quietly Begins Exporting Natural Gas to Jordan Amid Political Sensitivities, <http://www.haaretz.com/israel-news/business/1.774758>
- Hassanein Haisam (2016), Egypt and Israel's Growing Economic Cooperation, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/egypt-and-israels-growing-economic-cooperation>
- Israel Exploring Gas Link With Azerbaijan, <http://hamodia.com/2016/12/18/israel-exploring-gas-link-azerbaijan>
- Jewishvirtuallibrary (2000), Israel Environment & Nature: Israel, Jordan Renew Environment Pact, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-jordan-renew-environment-pact-february-2000>
- Jewishvirtuallibrary (2017), Georgia Firms Profit From Business With Israel, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/georgia-israel-cooperation>

- Jewishvirtuallibrary (2017), Israel-Jordan Relations, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/overview-of-israel-jordan-cooperation>
- Jpost (2016), Israel to supply gas to Jordan in \$10 billion deal, <http://www.jpost.com/Business-and-Innovation/Environment/Israels-Leviathan-reservoir-to-supply-gas-to-Jordan-468742>
- Kweskin, Benjamin (2017), Very Quietly, Israel and Iraqi Kurdistan Build Ties, <https://warisboring.com/very-quietly-israel-and-iraqi-kurdistan-build-ties/>
- Mehdiyev, Elchin (2017), Azerbaijan, Israel abolishing double taxation, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/2739816.html>
- Mfa.gov.il (2015), Israel provides humanitarian aid to Tajikistan, <http://mfa.gov.il/MFA/AboutTheMinistry/Events/Pages/Israel-provides-humanitarian-aid-to-Tajikistan-15-Dec-2015.aspx>
- Mfa.gov.tr (2017), Economic and Commercial Relations with Israel, <http://www.mfa.gov.tr/economic-and-commercial-relations-with-israel.en.mfa>
- Mfa.gov.tr (2017), Economic and Commercial Relations with Israel, <http://www.mfa.gov.tr/economic-and-commercial-relations-with-israel.en.mfa>
- Middleeastobserver (2017), Turkey and Israel to boost trade relation, <https://www.middleeastobserver.org/2017/05/18/turkey-and-israel-to-boost-trade-relations/>
- Mohamed, Mohamed K (2017), Open Secrets: The UAE's Deals With Israel, <https://lobelog.com/open-secrets-the-uaes-deals-with-israel/>
- Ramani, Samuel (November 27, 2015), Israel Is Strengthening Its Ties With The Gulf Monarchies, **huffingtonpost**.
- Reuters (2017), Russia ready to cooperate with U.S., Russia's Lavrov told Tillerson: ministry, <http://www.reuters.com/article/us-russia-us-tillerson-lavrov/russia-ready-to-cooperate-with-u-s-russias-lavrov-told-tillerson-ministry-idUSKBN1AD23C>
- Rt (2010), Jewish Quarter targeted in Georgian offensive, <https://www.rt.com/news/jewish-quarter-targeted-in-georgian-offensive/>
- Sachs, Natan (2016), Israel and Iran's Role in the Middle East, <https://www.brookings.edu/testimonies/israel-and-irans-role-in-the-middle-east/>
- Sandiegouniontribune (2016), Trade between Israel, Kazakhstan up 36 pct. in first half of 2016, <http://www.sandiegouniontribune.com/hoy-san-diego/sdhoy-trade-between-israel-kazakhstan-up-36-pct-in-2016aug12-story.html>
- Stern, Moran (2016), The Reality of Israel-Egypt Relations, **Atlantic Council**.
- Thegreatmiddleeast (2016), Azerbaijani President: We've bought almost \$5 billion in Israeli military goods, <http://en.thegreatmiddleeast.com/2016/12/azerbaijani-president-weve-bought-almost-5-billion-in-israeli-military-goods/>
- Thehill (2017), Azerbaijan and Israel—genuine Muslim-Jewish relations, <http://origin-ny1.thehill.com/blogs/congress-blog/foreign-policy/312506-azerbaijan-and-israel-genuine-muslim-jewish-relations-and>
- Timesofisrael (2016), Egypt's Coptic Christians flock to Jerusalem, <https://www.timesofisrael.com/egypts-coptic-christians-flock-to-jerusalem-despite-ban/>
- Timesofisrael (2016), In diplomatic first, Israel to open mission in Abu Dhabi, <http://www.timesofisrael.com/in-diplomatic-first-israel-to-open-mission-in-abu-dhabi/>
- Timesofisrael (2016), TV: Shipyard owned by Lebanese defense minister builds Israeli warships, <http://www.timesofisrael.com/tv-company-owned-by-lebanon-defense-minister-building-israeli-warships/>